

CUMHURİYET KURULURKEN HAYALLER VE UMUTLAR

FATMAGÜL DEMİREL

Bağlam Yayınları 459
İnceleme-Araştırma 304
ISBN 978-605-9911-53-5

Fatmagül Demirel
Cumhuriyet Kurulurken Hayaller ve Umutlar

© Bağlam Yayıncılık
© Fatmagül Demirel

Birinci Basım: Mayıs 2019

Kapak: *Resimli Perşembe*, nr. 42, 11 Mart 1926

Bu nüshamızı alanlar Tayyare Piyangosu'na iştirâk edeceklerdir. *Resimli Perşembe* her hafta Tayyare Piyango biletleri üzerinden ayrıca piyango çekecek kârilerine [okuyucularına] her hafta on beş lira verecektir.

Baskı: Umut Kağıtçılık Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Fatih Cad. Yüksek Sok. No: 11/1 Başakhan Merter/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 11081
Matbaa Sertifika Numarası: 22826

BAĞLAM YAYINCILIK Hobyar Mah. Narlıbahçe Sok. No: 9/3 Çağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

Sevgili yeğenlerim İrem, Ecem, Beren ve Yaşar Alp için...

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
GENÇLER VE AYDINLAR NE SÖYLEDİLER?	15
Ateşe Mahkûm Kitaplar! Size Salâhiyet Verilirse Hangi Kitabı Yakardınız?	17
Türk Gençliği Ne İstedğini Ne Okuduğunu Neye İnanıldığını Biliyor mu?	39
Âhirete İnanır mısınız?	67
Türklüğü Tanımlamak	77
KİM MUTLU Kİ HAYATINDAN!	
KADINLIK VE ERKEKLİK HALLERİ	113
Kadınlara Soruyoruz: Erkek Olsaydınız Ne Yapardınız? Erkeklere Soruyoruz: Kadın Olsaydınız Ne Yapardınız?.....	115
Evliler: Niçin Evlendiniz? Bekârlar: Niçin Evlenmiyorsunuz?	151
Okuyucu Mektuplarında Aşk, Evlilik ve İlişkiler	199
HAYATTAN BEKLENTİLER	233
Kapınıza Gelen Serveti Kovmayın! Tayyâre Piyangosu'nun Büyük İkramiyesi Çıkarsa Ne Yaparsınız?	235
AHLÂKÎ DEĞERLER	251
Namusunuzu On Bin Liraya Satar mısınız?	253
KAYNAKÇA	269
DİZİN	273

GİRİŞ

“Hayal ve umut” insan olmanın erdemlerini yansıtan iç içe geçmiş iki kavram. Hayal etme duygusunda hem geçmiş vardır hem de gelecek... Oysa umut etmek daima geleceğe dönüktür. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında kimileri geçmişini hayal etti kimileri de geleceğini. Geçmiş ve gelecek arasında bocalayarak ilerlemeye çalıştılar. Kimilerinin hayali ise hep geleceğe dönüktü... gelecek üzerine kurulan hayal dünyası umut ile beraber ilerledi. Umudun içinde gerçeklik vardır. Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere hep geleceğe dönük hayalleri ve umutları vardı. “Çağdaş bir Türkiye” hayali ve umudu ile ilerlediler. Bu hayali gerçeğe dönüştürmek için çalıştılar. Bu kitapta Cumhuriyet kurulurken yeni bir gelecek hayali ve umudu taşıyan insanların hikâyesi anlatılacaktır. Fakat hikâyenin kahramanları devlet adamları değildir. Osmanlı geçmişi üzerinden yeni bir toplum tasarlanırken “yeni öznese” olan insanların hayal ve umut dünyalarına kapı aralayacaktır. Sadece bir kapı açacak... toplumun tamamını yansıttığı gibi bir iddia taşımamaktadır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeni rejimin uygulamalarının ve topluma benimsetilmeye çalışılan yeni değerlerin nasıl karşılık bulduğu veya bulacağı anketler yolu ile ölçülerek toplumun nabzı tutulmaya çalışılmıştır. Kitapta 1925-1928 yılları arasında dönemin çok okunan popüler aylık ve haftalık magazin dergileri tarafından yapılan anketler incelenmiştir. Türkiye’de 1920’li yılların basın dünyasında sıkça yer alan anketler, insanların kendilerini ifade edebildiği ve fikirlerini açıklayabildiği bir forum olarak oldukça rağbet görmüştü. Hemen hemen her konuda anket yaparak okuyucuların görüşlerine başvuran gazete ve dergiler bu yolla tirajlarını da artırmaktaydı. Örneğin 1926 yılında çok satan haftalık bir dergi tirajını otuz beş bin

olarak göstermekte ve beş kişinin okuduğunu varsayarak 150 bin kişiye ulaştığını ileri sürmekteydi.¹ Kuşkusuz kamuoyunun ilgisini çeken anket konuları ise yeni rejimin uygulamalarını yansıtanlar olmuştur. Kitapta yer alan evlilik, kadın, namus, dinî değerler ve Türklük gibi konuları ele alan anketler Cumhuriyet'in siyaset ve uygulamaları ile örtüşür niteliktedir. Kadın ve evliliği öne çıkaran "İzdivâcda ne ararsınız? Servet mi, güzellik mi, ahlâk mı?", "Niçin evlendiniz ve niçin evlenmiyorsunuz?" ve "Kızlar da kocalarını intihâb hakkına [seçme hakkına] mâlik olmalı mıdır?" anketleri 1926 yılında Türk Medenî Kanunu'nun kabul edildiği günlerde yapılmıştır. Özellikle "niçin evlendim" sorusuna cevap verenlerin büyük bir çoğunluğunun ülkenin nüfusunu artırmak düşüncesinde olduğu görülür. Peki evli olanlar hayal ettikleri mutlu evliliği yakalayabildiler mi veya evlilikten beklentiler nelerdi? Neyle karşılaştılar? Bekârların evliliğe bakışı nasıldı? Onları evlilikten uzak tutan hatta hiç evlenmemeyi dahi düşünmelerine neden olan korku ve endişeleri nelerdi? tüm bu soruları ankete verilen cevaplardan çıkarabiliriz.

1927 yılında yapılan "Türk gençliği ne istediğini, ne okuduğunu, neye inandığını biliyor mu?", "Gençlik ne kadar dindar", "Âhirete inanır mısınız?" konulu anketler yeni rejimin değerlerini taşıyacak gençleri ve aydınları kapsamaktaydı. Âhirete inanır mısınız? sorusu sadece Ahmed Rasim, Mehmed Fuad Köprülü, Reşad Nuri Güntekin, Ali Cânib Yöntem, Selim Sırrı Tarcan, Abdülhak Hamid Tarhan, Abdullah Cevdet, Mehmed Raûf, Şemseddîn Günaltay gibi dönemin tanınmış kişilerine sorulmuştu. Bu anketlerin Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması, tevhid-i tedrisat, tekke ve zâviyelerin kaldırılması sonrasında ve 1928 yılında devletin dininin İslâm olduğu ibaresinin Anayasa'dan çıkarılması öncesinde yapılmış olması, bu alanda âdetâ bir kamuoyu araştırması yapıldığı izlenimini vermektedir. Yine

¹ *Aylık Mecmua*, nr. 1, Nisan 1926, s.49. Dönemin magazin dergileri ve bu dergilerde yayınlanan ilginç konular hakkında bkz.: Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*, İstanbul, Doğan Kitap 2017, Mehtap Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Dönüşümdeki Yeri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2017.

1928 yılında Türk'ü tanımlamaya davet eden anket ise, Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun kabulünden önce yapılmıştır. Anket ulus-devlet inşa sürecinde dönemin aydınlarının Türklüğü nasıl algıladıklarını anlamak açısından oldukça önemlidir. Türk'ü tanımlamanın millî bir görev olduğunu düşünerek ankete katılan, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Abidin Daver, Doktor Kadri Raşid Anday, Doktor Mazhar Osman, Doktor Fahreddin Kerim Gökay, Mustafa Şekib Tunç, Max Bonnafous, Ahmed Şükrü Esmer, Selim Sırrı Tarcan, Mehmed Fuad Köprülü, Ressam Ruhî Arel, Celâl Sahir Erozan gibi dönemin tanınmış kişileri uzmanlık alanları doğrultusunda Türk'ü tarif etmişlerdir. Türkiye'de 1930'lu yıllarda yükselişe geçen Antropolojik millet tanımının aksine, genellikle sosyolojik veya psikolojik yaklaşımlarla Türk'ü tanımlamaya çalıştıkları görülür.

1926 yılında, iki sene sonra gerçekleşecek Latin harflerini kabulün yaratacağı etki kamuoyunda tartışılırken ve dönemin aydınlarının konu hakkında farklı görüşleriyle kutuplaştığı bir ortamda "Size salâhiyet verilirse hangi kitabı yakardınız" başlıklı anket, dönemin okuryazar kesiminin kitap üzerinden geçmiş ve gelecek arasında nasıl bir ilişki kurduğunu göstermektedir. Ankete katılanlar kitap ve yazar ismi vererek yakılacak kitapları sıralarken, hurafeleri, maziye hatırlatan ve gençlerin ahlâkını bozan erotik içerikli kitaplar da yakılacaklar listesine girmiştir. Kimi de kitap yakmayı istemez eski sansür usulüne dönülmesini tercih eder. Dönemin ünlü edebiyatçıları ve gazetecileri de hangi kitapları yakmak istediklerini söyleyenler arasındadır. Örneğin Sadri Edhem Ertem tarihe ve mâziye ait her türlü eseri yakmak isterken, Lütfi Simavi de ahlâkı bozan kitapları yakacaktır. Reşad Nuri Güntekin ise muzip bir yaklaşımla yeniden basılması için kendi kitaplarını yakmak istediğini söyler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında düzenli piyango çekilişi Türk Tayyâre Cemiyeti'nin, Tayyâre Piyangosu ile başlamıştır. Daha sonra yerini Millî Piyango çekilişleri almıştır. Günümüz insanların her yıl Millî Piyango Yılbaşı Özel Çekilişi'nde büyük ikramiye kendilerine çıktığı takdirde neler yapmayı hayal ettiklerini medya kanallarından öğreniyoruz. Peki 1926 yılında

insanların piyango çekilişı ile umut ettikleri hayallerinde neler vardı? “Tayyâre Piyangosu’nun büyük ikramiyesi çıkarsa ne yaparsınız?” anketine katılanlar, kurtuluş mücadelesinden yeni çıkmış bir ulusun bireyleri olarak, olumsuz ekonomik koşullar altında ellerine geçecek büyük parayla neler yapacaklarını anlattılar. Ankete katılanların büyük bir çoğunluğu ellerine geçecek parayı ülkenin kalkınması için harcayacağını, güçlü bir ordu için Tayyâre Cemiyeti’ne veya hayır kurumlarına bağışlayacaklarını söylemişlerdir. Vatani kaybetme korkusu ve endişesinin henüz zihinlerden gitmediği ankete verilen cevaplara da yansımıştır. Kitapta yer alan son anket ise “Namusunuzu on bin liraya satar mısınız?” anketidir. Oldukça çarpıcı olan bu soruya cevap veren insanların zihniyet dünyasında “namus” kavramının neyi ifade ettiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Kitapta yer alan başka bir konu ise 1925-1928 yılları arasında yine haftalık magazin dergilerinde yayınlanan okuyucu mektuplarıdır. Okuyucu mektupları sorunlarına çare arayan insanların hayattan beklentilerini, ihtiyaçlarını ve sorunlarını gözler önüne sermektedir. Kişisel bir soru veya sorun binlerce kişiyle paylaşılmakta ve okuyucu mektuplarında dertlere derman aranmaktadır. Genellikle mektuplarda aşk, evlilik, aldatma, kıskançlık gibi kadın-erkek ilişkileri öne çıkmasına rağmen, sağlık, eğitim, hukuki konularda yardım talebi, meslek seçimi gibi konularda yol arayışı içinde olan insanların sesleri yer almaktadır. Okuyucu mektupları, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki toplumsal ve sosyal hayattaki değişimin insanların zihniyet dünyalarına nasıl yansıdığını anlamamıza yardımcı olacak önemli bilgiler sunmaktadır.

Sonuç olarak kitapta eski ve yeni arasında bir yol arayışında olan imparatorluğun çocukları ve Cumhuriyet’in gençleri anketlerde ve okuyucu mektuplarında, hayata bakışlarını, kaygılarını, hayallerini ve umutlarını, kısaca kendilerini anlattılar. Kuşkusuz kitapta kendilerini anlatan bu insanların düşünceleri, hayalleri ve değer yargıları toplumun genelini yansıtmamaktadır. Her şeyden önce ankete katılanların ve mektup yazarların çoğunluğunun okuma yazma bilen şehirli orta sınıf ve onların eğitim gören çocukları olduğunu söylemek mümkün olsa da, bu

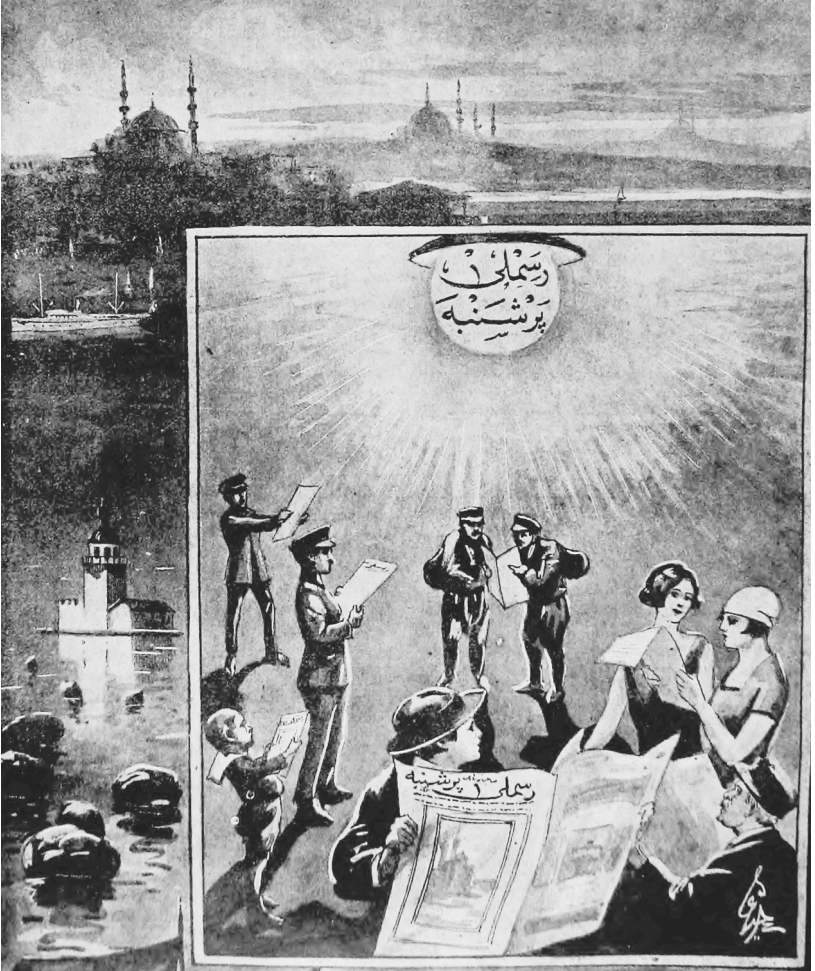
noktada biraz temkinli olmak gerekir. Zira okuma yazma bil-mese de başkası aracılığı ile düşüncelerini aktaranlar da olabilir. Kitapta yer alan anket cevaplarından yola çıkarak katılımcıların çoğunluğunda sekülerliğin ve batılılaşmanın etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Lâkin hangi kitabı yakardınız anketine cevap verenler arasında, dine en sert eleştirileri getiren Abdul-lah Cevdet'in eserlerini yakmak istediğini söyleyen kişilerin varlığı, muhafazakâr kesim arasında da magazin dergilerinin okunduğu izlenimi vermektedir. Magazin dergilerinin okuyucu profiline genellikle kadınlar olduğu düşünülse de, anketlere katılan ve okuyucu köşelerine mektup yazan erkeklerin de oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun İstanbul, İzmir, Ankara, Trabzon gibi büyük şehirler-den, kısmen orta Anadolu'dan olduğu görülmektedir. Doğu ve güneydoğudan katılımın çok az olması dergilerin dağıtım ağının bu bölgelere kısıtlı olmasına bağlanabilir.

Kitapta yer alan anketlerin farklı konuları içermesinden do-laylı her anket ayrı bir bölüm olarak incelenmiştir. Dönemin ruhunu vermesi ve anlam kaymasını önlemek için anketlerin cevapları sadeleştirme yapılmadan verilmiştir.

Çalışmam sırasında desteğini ve yardımlarını eksik etme-yen, metni titizlikle okuyan hocam M. Şükrü Hanoğlu'na müteşekkirim. Kitabın yazım sürecindeki heyecanımı, telaşımı, sevincimi ve sorularımı paylaşan dostlarım Fuat Recep, Suat Ak, Tüba Karatepe, Aynur Soydan Erdemir, Dilek Cansel, Nuray Firidinoğlu, Arzu Wasti ve Hakan Kırkoğlu'na ayrı ayrı teşekkür ederim. Kuşkusuz bu kitabı yazma serüvenim Aslı Güneş'in teşviki ve ısrarıyla olmuştur. Kendisine ayrıca teşekkür borçluyum.

Kadıköy, 2019

GENÇLER VE AYDINLAR NE SÖYLEDİLER?

Resimli Perşembe, nr. 53, 27 Mayıs 1926

ATEŞE MAHKÛM KİTAPLAR! SİZE SALÂHİYET VERİLİRSE HANGİ KİTABI YAKARDINIZ?

“Elifi öldürmedikçe... Halk arasında anlatılan bir hikâyedir. Bir köyde çocuklar mektepten ve hocadan bıkip usanmışlar. Ah şu mektep bir yansa da kurtulsak diye dua ederlermiş. Günün birinde mektep yanmış. Fakat çocuklar bu sefer daha kötü bir binada okumaya başlamışlar. Mektebin yanmasından bir şey çıkmadığını gören çocuklar bu sefer de ah hoca ölse de kurtulsak diye duaya başlamışlar. Tesadüf bu ya hoca da ölmüş. Bu defa hocanın yerine daha sert bir hoca gelmiş. Hocanın ölümünden de bir şey çıkmadığını gören çocuklardan biri elifi işaret ederek: [Arap alfabesinin ilk harfi]

-Şu elifi öldürebiliyor muyuz? Onu öldürmedikçe kurtuluş yok!”²

Elif’in anlam bulduğu yer kitaptır. Aslında elifle birlikte kitaplar da bu ölümden nasibini almaktadır. İstanbul’daki sahaf- lar, kitapların ölümünden suyu, havayı ve ateşi sorumlu tutarlar.³ Kuşkusuz bu ölümden en etkili olan unsur ateştir. Tarih boyunca kitaplar çeşitli nedenlerle hep ateşe kurban edildiler. Yirminci yüzyılın başında Berlin’de 1933 yılının Mayıs ayında

² *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1933, s.3.

³ Kadıköy’deki Müteferrika Sahaf, kitap, edebiyat ve tarih sohbetlerinin yapıldığı kitap dostlarının biraraya geldiği bir mekândır. Zaman zaman katıldığı müteferrika sohbetlerinde Sahaf Lütfü Seymen, Nuri Akbayar, Sabri Koz, Erol Üyepazarcı ve Raşit Çavaş, kitabın düşmanının su, hava ve ateş olduğunu sık sık dile getirirlerdi. Hattâ hazırcıevaplılığı ile tanınan Lütfü Bey bu üç unsura kadını da eklerdi. Kadınların eşleri öldükten sonra ilk iş olarak onların kitaplarını elden çıkardıklarını ve bu noktada sahafın kitapların kurtarıcısı olarak devreye girdiklerini gülererek anlatırdı.